

# Foretræde for Folketingets Kulturdvalg og Miljø- og Fødevareudvalg

17. juni 2020

## Beskyt de sidste, intakte, fredede vandmøller ved at sikre vandføring til vandhjul og funktion af møleværk

Museumsinspektør ved Odense Bys Museer Ellen Warring, formand for  
Kulturmiljøråd Fyn og Susanne Jervelund, formand for Dansk Møllerforening

Indhold:

1. Fakta og status for vandmøller i Danmark
2. Bevaring af vandmøller
3. Lovgivning
  - A. Bygningsfredningsloven
  - B. Vandløbsloven
  - C. Museumsloven
  - D. Vandplanarbejdet
4. Løsningsforslag gennem vandplanarbejdet
5. Om Kulturmiljøråd Fyn og Dansk Møllerforening



## 1. Fakta og status for vandmøller i Danmark

I Danmark har der været vandmøller i over 1.000 år. De ældste fund af vandmølledele dateres til år 790 og er fundet ved Omgaard nær Holstebro.

Nationalmuseets mølleekspert Anders Jespersen registrerede i 1960-erne, at der er ca. 3.000 steder i Danmark, hvor der er eller har været vandmølle.

I dag kan ca. 300 steder stadig erkendes som et vandmøllested ved eksistens af en bygning eller rest af stemmeværk, etc.

I 2020 oplyser Slots – og Kulturstyrelsen, at der er 56 bygningsfredede vandmøller.

Heraf af ca. 30 bevaret med mølleværk, og hel eller delvis vandføring.

**Kun 10 af de fredede vandmøller er endnu i intakt tilstand, med bevaret fungerende mølleværk og vandføring.**

**Oversigt over de sidste 10 intakte fredede vandmøller:**

Vandmølle	Kommune	Vandløb	Km vandløb opstrøms	Noter
Dorf Mølle	Brønderslev	Pulsbæk	2 km	Turbine
Fyrkat Mølle	Mariagerfjord	Onsild Bæk	15 km	1 overfaldshjul
Grubbe Mølle (P)	Faaborg-Midtfyn	Horne Mølleå	4,5 km	1 dobbelt overfaldshjul
Grønne Mølle (P)	Nyborg	Vindinge Å	2 km	1 overfaldshjul
Kaleko Mølle	Faaborg-Midtfyn	Rislebæk-ken	3,5 km	2 overfaldshjul
Karmark Mølle (P)	Viborg	Nørreå	7 km	1 overfaldshjul
Knag Mølle (P)	Vejen	Kongeåen	35 km	1 underfaldshjul
Lille Mølle (P)	Nyborg	Ørbæk Å	14 km	2 overfaldshjul
Røde Mølle (P)	Nordfyns	Røde Mølle Å	5 km	1 overfaldshjul
Vejstrup Mølle (P)	Svendborg	Vejstrup Å	10 km	2 overfaldshjul

*(P)- privat, ikke offentlige ejet.*

**Disse vandmøller bør anerkendes som væsentlig kulturarv, og de relevante vandløbsstrækninger bør kategoriseres som stærkt modificeret, og derved udtages fra vandplanarbejdet.**



***Oversigt over de sidste 10 intakte, fredede vandmøller.***



**Oversigt over de 56 bygningsfredede vandmøller, 2020, Slots – og Kulturstyrelsen.**

## 2. Bevaring af vandmøller

Vandmøller er helt særlige bygninger, som består af

- bygning, klimaskærm i form af tag, vægge, døre, vinduer og grund.
- mølleværk med vandhjul eller turbine, kværne, drev og kamhjul, mv.
- vandteknisk anlæg med stemmeværk og vandføring.

Hvis en af delene mangler, eller ophøre med at findes, er der ikke en intakt vandmølle, som kan holdes i funktion. Dermed er fremtidig bevaring forbundet med store vanskeligheder. Hvilket kan være en indirekte trussel mod vandmøllens eksistens, da interessen for bevaring er afhængig af en fungerende vandmølle.

Der kan laves en sammenligning mellem vandmøller og gamle sejlskibe:

Bygning = skibsskrog

Mølleværk = master, sejl, mv.

Vandteknisk anlæg = vand og vind

Det vil være vanskeligt at bevare intakte sejlskibe, hvis det kun er skibsskroget der er beskyttet. Ligesom sejlskibes fremtidige bevaring er knyttet til funktionalitet, gælder dette også vandmøller. Hvis kun bygning i form af tag, vægge og grund beskyttes, mister vi med tiden vandmøllerne.

Bevaring kan betragtes, som en vekselvirkning mellem flere faktorer, der gennem en vedholdende og stadig indsats kan modvirke forfald.

<b>Fungerende vandmølle</b>	<b>Faktor</b>	<b>Ikke fungerende vandmølle</b>
▲	Kulturhistorisk viden, viden om møllerhåndværket, møllebyggeri, etc.	▼
▲	Privat initiativ, frivillige kræfter, mulighed for at mobilisere frivillige til vedligehold og drift af møllerne	▼
▲	Fondsmidler til projekter, mulighed for at opnå tilskud via fondsmidler til restaureringsprojekter på møllerne	▼
▲	Kulturhistorisk værdi, autencitet og fortælleleværdi	▼

### 3. Lovgivning

Fredede vandmøller administreres af Slots- og Kulturstyrelsen efter Bygningsfredningsloven, samt en række andre love, oftest med kommunen som myndighed, for eksempel Vandløbsloven, etc.

Bevaringsværdige vandmøller hører administrativt under de enkelte kommuner, hvor de lokale kulturhistoriske museer er rådgivende. Ved vandløbsprojekter, administrerer kommunerne efter Vandløbsloven.

#### A. Bygningsfredningsloven:

##### Bygningsfredning

*§ 1. Loven har til formål at værne landets ældre bygninger af arkitektonisk, kulturhistorisk eller miljømæssig værdi, herunder bygninger, der belyser bolig-, arbejds-, og produktionsvilkår og andre væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling.*

*Stk. 2. Ved lovens administration skal der lægges vægt på, at de bygninger, der værnes, får en hensigtsmæssig funktion, der under hensyntagen til bygningernes særlige karakter tjener til deres opretholdelse på længere sigt.*

Lovbemærkning (fra lovrevision i 1979):

*”§ 1, stk. 2. – understreget – i overensstemmelse med hidtidig praksis – at det må være et ledende princip ved lovens administration, at der søges sikret vor bygningsarv en hensigtsmæssig funktion i dagens samfund. Bygningerne skal leve og fungere i det miljø, hvori de findes. Den bedste sikring for en bevaringsværdig bygning er, at den har en tidssvarende og økonomisk rentabel funktion. Men det er samtidigt en forudsætning, at en bevaringsværdig bygnings ændrede funktion respekterer bygningens fredningsmæssige værdier.”*

Dette tolkes, af myndighederne således, at bygningsfredede vandmøller er beskyttet ved selve bygningen. Men beskyttelses af mølleværk og vandteknisk anlæg er svagere, eller ikke eksisterende. Et historisk mølleværk vil desuden aldrig være hverken tidssvarende eller rentabelt.

**Derfor rummer § 1, stk. 2, ikke fredning af mølleværkers funktion.**

##### Fredning af omgivelser

Ved 20 vandmøller er de omgivende arealer, herunder vandteknisk anlæg fredet jfr. Bygningsfredningsloven § 3, stk. 2.

*§3, Stk. 2. I det omfang en bygnings eller et selvstændigt landskabsarkitektonisk værks umiddelbare omgivelser i form af gårdsrum, pladser, fortove, haver, parkanlæg og lignende er en del af den samlede beskyttelsesværdige helhed, kan fredningen omfatte sådanne omgivelser.*

**Desværre er der heller ingen funktionsfredning i dette, idet vandføring, af kommunen kan ledes udenom en vandmølle, uden at det strider mod Bygningsfredningsloven § 3, stk. 2.**

## B. Vandløbsloven

Ved projekter, herunder vandløbsrestaureringsprojekter gælder, at de ikke kan gennemføres, hvis der derved "tilsidesættes væsentlige kulturhistoriske interesser".'

*§ 37. For at forbedre de fysiske forhold i og omkring vandløb kan vandløbsmyndigheden beslutte, at der gennemføres restaureringsforanstaltninger, herunder genopretning af vandløbs naturlige løb og fjernelse af fysiske spærringer for vandgennemstrømningen.*

*Stk. 3. Foranstaltninger efter stk. 1 kan ikke gennemføres, hvis der derved tilsidesættes væsentlige kulturhistoriske interesser.*

**Nærmere definition af hvad "væsentlige kulturhistoriske interesser" er meget mangelfuld, og derfor følger fortolkningen Bygningsfredningsloven, der knytter beskyttelsen til selve bygningsfredningen. Dermed er der ikke gennem § 37, stk. 3, hjemmel til at beskytte vandmøllers funktionalitet. Fortolkningen er helt overladt til vandløbsmyndigheden / kommunen.**

## C. Museumsloven

Museumsloven beskytter jordfaste fortidsminder. Dette betyder, at der inden større jordarbejder igangsættes, skal gives besked til det lokale kulturhistoriske museum, der skal vurdere, om der er jordfaste fortidsminde det pågældende sted, og hvis der er, foranstalte nærmere undersøgelse af dette.

Vandmøller anses for middelalderligere eller nyere tids kulturarv, og har derfor kun svag beskyttelse som jordfast fortidsminde, og er sjældent registreret i databasen fundogfortidsminder.dk.

Der er 98 kommuner og 54 lokale kulturhistoriske museer. I betragtning af, at der på landsplan kun findes ganske få personer med faglig ekspertviden om vandmøller, er det ikke forventeligt, at der er særlig møllefaglig viden på det enkelte museum.

## D. Vandplanarbejdet:

Det europæiske vandrammedirektiv rummer mulighed for at undtage vandløbsstrækninger ved særlig betydende kulturarvselementer, fra det generelle vandplanarbejde.

**Der lægges op til, at beskyttelse af national kulturarv skal løftes på nationalt niveau.**

Det skulle ifølge Vandrammedirektivets Guidance nr. 4 gøres ved at udpege berørte vandløbsstrækninger som "heavily modified", **og dermed kan vandløbsstrækningerne udtages permanent fra vandplanarbejdet.**

#### 4. Løsningsforslag gennem vandplanarbejdet

Bevaring af vandmøller forudsætter, at funktionalitet kan opretholdes, hvilket sker gennem opretholdelse af intakt og tilstrækkelig vandføring.

Derfor anser vi det for et problem, hvis vandløb og vandmøller ikke bliver udtaget af vandplanarbejdet, med henvisning til at de er væsentlig kulturarv.

Miljø- og Fødevareministeriets basisanalyser for vandplanarbejdet inddrager ikke kulturarven og det medfører, at den kulturarv der er tilknyttet vandløb mv. ikke på forhånd er beskyttet. Der er manglende viden om kulturarven, og brug for en landsdækkende gennemgang af eksistensen af vandmøller, voldsteder, voldgrave, engvandingsanlæg, vadesteder, broer mv.

De 10 sidste intakte, fredede vandmøller bør kunne bevares for eftertiden, som de er.

Løsningen kan ske gennem den politiske behandling af vandplanen, således, at de pågældende vandmøller sikres tilstrækkelig vandgennemstrømning, således, at møleværkerne fortsat kan fungere aktivt og i drift.

Dette kan ske gennem udpegning af vandløbsstrækninger ved de pågældende vandmøller, som stærkt modificeret, hvorved vandløbsstrækningen kan udtages permanent fra vandplanarbejdet.





## 5. Om Kulturmiljøråd Fyn og Dansk Møllerforening

### Kulturmiljøråd Fyn

Siden 1. januar 1998 og frem til kommunalreformen 1. januar 2007 var der i samtlige amter, faglige regionale kulturmiljøråd. Rådene skulle alene rådgive offentlige myndigheder, lokale bevaringsforeninger, natur- og friluftorganisationer og offentligheden i spørgsmål vedr. kulturmiljøet. Rådene kunne på eget initiativ udtale sig i forbindelse med væsentlige beslutninger om kulturmiljøet og de kunne iværksætte oplysning om kulturværdier m.v. Endelig kunne kulturmiljørådene indstille bygninger til kommunernes udpegning som bevaringsværdige bygninger.

Ved kommunalreformen blev loven om Kulturmiljøråd ophævet og i stedet blev der i museumslovens §23a indsat en bestemmelse om, at en eller flere kommuner i forening kan nedsætte et lokalt kulturmiljøråd som har til opgave at rådgive offentlige myndigheder med henblik på at understøtte de kulturhistoriske og bygningskulturelle værdier i den fysiske planlægning i lokalområdet.

I dag er der på landsplan kun oprettet fem råd; og Kulturmiljøråd Fyn som repræsenterer kommunerne: Assens, Faaborg-Midtfyn, Kerteminde, Langeland, Middelfart, Nordfyn, Nyborg, Odense, Svendborg og Ærø er et af dem.

*Museumsinspektør ved Odense Bys Museer, Ellen Warring, formand for Kulturmiljøråd Fyn, Overgade 48, 5000 Odense C, tlf. 65514693, [ecmw@odense.dk](mailto:ecmw@odense.dk)*

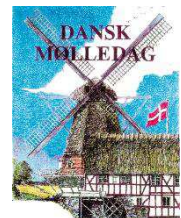
### Dansk Møllerforening

Etableret 1884 som brancheforening for skandinaviske møller



I 1980-erne omdannet til interesseforening for bevaring af historiske vind- og vandmøller.

Dansk Mølleforening har ca. 500 medlemmer, som består af ejere af historiske møller, samt andre med interesse for området.



Udgiver medlemsbladet Møllen, der udkommer 6 gange årligt.

Arrangere Dansk MølleDag hvert år den 3. søndag i juni, hvor ca. 100 historiske møller deltager.

Arrangerer lokale netværksmøder for frivillige i møllerlaug 1 – 2 gange årligt i Nordsjælland, Vestsjælland, Fyn, Syddjylland, Midtjylland, Nordjylland

Afholder kurser for frivillige i møllerlaug i pasning af historiske møller, bildning af møllesten, formaling, etc.



Deltager, sammen med de nationale møllerforeningerne i Tyskland og Nederlandene i EU-projektet ViaMolina – etablering af europæisk kulturrute for møller.

Medvirker i diverse projekter, der har til formål at støtte arbejdet med at skabe interesse for bevaring af historiske vind- og vandmøller, herunder udgivelse af publikationer, filmprojekter etc.

*Susanne Jervelund, formand for Dansk Møllerforening, Grubbemøllegården 8, 5600 Faaborg, telefon: 21 73 67 18, [jervelund@gmail.com](mailto:jervelund@gmail.com)*